

NIKOLA ANIC

## Političke i vojne pripreme Komunističke partije Jugoslavije u organiziranju oružanog ustanka jugoslavenskih naroda i narodnosti 1941. godine

Priprema u organiziranju oružanog ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije prethodio je dugogodišnji, svestran i naporni rad i djelovanje Komunističke partije Jugoslavije, a naročito od dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ u kolovozu 1937. godine. Svojom političkom aktivnošću i poduzetim brojnim političkim i vojnim mjerama KPJ je prije rata pripremala sebe, radničku klasu i ostale mase ugnjetenog i obespravljeno naroda za ustanak koji je počeo u srpnju 1941. godine.

U godinama uoči drugoga svjetskog rata politička aktivnost i djelovanje KPJ bilo je usmjereno na razotkrivanje prave biti fašizma i njegove agresivne i osvajačke politike uopće i prema Jugoslaviji posebno. KPJ je neprekidno ukazivala na fašističku opasnost koja prijeti slobodi i nezavisnosti Jugoslavije, na izdajničku i kapitulantsku politiku vladajuće jugoslavenske buržoazije, i njezino nastojanje da Jugoslaviju uvuče u fašistički Trojni pakt; uporno se zalagala za rješavanje unutrašnjih društveno-političkih, socijalnih i nacionalnih protivvrjednosti koje su potresale jugoslavensko buržoasko društvo, jer je to bio osnovni preduvjet da se zemlja obrani. Osim toga, KPJ je poduzela niz vojnih mjera na planu jačanja obrambene sposobnosti Jugoslavije, čime je u vojnom pogledu osposobljavala vlastito članstvo i radničku klasu u cjelini, što je bilo posebno značajno za oružani ustanak (kao što je formiranje dobrovoljačkih bataljona, organiziranje vojne obuke i izučavanje ratne vještine, odnosno ideološko-političko i vojno školovanje partijskih kadrova, upućivanje jugoslavenskih komunista da se bore u Španjolskoj protiv Frankova fašističkog režima, a kasnije, od 1939, i njihov povratak u zemlju, zatim više ostalih mjera koje je KPJ poduzela prije napada na Jugoslaviju i u toku travanjskog rata, kao što su direktiva partijskom članstvu da odlazi u vojsku i hrabro se bori, zahtjevi da se naoružaju radnici, formiranje dobrovoljačkih jedinica itd.).

Političke i vojne mjere, koje je KPJ poduzela zaključno s travanjским ratom 1941. godine, u najneposrednijoj su vezi s naknadnim naporima CK KPJ na čelu s J. B. Titom poslije travanjskog rata u uvjetima okupirane Jugoslavije, na planu neposrednih priprema za oružani ustanak i stvaranje ustaničkih jedinica. Naime, prethodna aktivnost i djelovanje komunista čine osnovu na kojoj su se naknadno nadogradile neposredne

akcije KPJ u političkom i vojnom pripremanju ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije. Jer J. B. Tito kaže da se »još kada je došao na čelo naše Partije, radeći na osposobljavanju Partije za ulogu istinske avangarde, čvrsto opredijelio za oružanu borbu [...]. Naša Partija se spremala odlučno za rat, za otpor osvajačima, već kada je fašistička Njemačka ušla u Austriju. Tada je zaprijetila neposredna opasnost i našoj zemlji [...].«<sup>1</sup>

Prema tome može se s pravom konstatirati da su društveno-političke, a isto tako i vojne osnove u pripremanju i organiziranju ustanka, postavljene prije nego što je počeo, i prije nego što su formirane prve ustaničke jedinice. Jer bez te društveno-političke aktivnosti, odnosno bez tih političkih i vojnih mjera, koje je poduzela KPJ, i bez tih izvršenih priprema do početka ustanka u srpnju 1941. godine, ne bi bilo moguće pristupiti dizanju naroda i narodnosti Jugoslavije na ustanak i osnivanju oslobodilačkih ustaničkih jedinica.

Bit svega toga predstavlja jedinstvena cjelina svjesnog i usmjerenog djelovanja KPJ, i osobno J. B. Tita, čvrste riješenosti da se pripreme i pokrenu narodi i narodnosti Jugoslavije na ustanak protiv fašističkog okupatora i njegovih suradnika. U tom historijskom procesu razvija se embriom oslobodilačkih jedinica, čija je vizija postepeno sazrijevala a definitivno oformljena u danima ustanka.

### 1. Orijentacija KPJ na oružani ustanak

Komunistička partija Jugoslavije s Titom na čelu u toku travanjskog rata 1941. donijela je odluku da nastavi oružanu borbu protiv agresora, što je bila logična posljedica njezinog opredjeljenja za pružanje otpora napadaču, za narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju. Svoju strategiju i taktiku KPJ je dograđivala u vrijeme raspadanja Kraljevine Jugoslavije i u prvim danima okupacije zemlje.

Na osnovi vojno-političke situacije nastale napadom fašističkih sila na Jugoslaviju 6. travnja i toka toga rata u Zagrebu je, 10. travnja 1941, održan zajednički sastanak CK KPJ i CK KP Hrvatske<sup>2</sup> na kojem je odlučeno da se nastavi otpor agresoru, a ukoliko to — uslijed potpunog raspada vojske — bude nemoguće, da se poduzmu pripreme za organiziranje oružanog ustanka protiv okupatora. Na tom sastanku ukazano je na značenje organizacionog jedinstva Partije, dan je zadatak partijskoj organizaciji da komunisti ne smiju dopustiti da padnu u zarobljeništvo, da skrivaju oružje i ostalu ratnu opremu. Poduzeta je široka akcija da se u danima kapitulacije naoružaju članovi Partije, članovi SKOJ-a i ostali, za oružje sposobni, rodoljubi.

<sup>1</sup> *Džemil Šarac*, Neke karakteristike Titove strategije, Tito, Partija, revolucija, Beograd 1979, 268.

<sup>2</sup> Zajednički sastanak CK KPJ i CK KPH održan je na inicijativu J. B. Tita koji je njim i rukovodio. Osim Tita sastanku su prisustvovali: Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Rade Končar, Pavle Pap, Josip Kraš, Marko Orešković, Vladimir Bakarić, Vlado Janić, Leo Mates, Karlo Mrzović, Dragutin Saili i Stipe Ugarković (*J. B. Tito*, Sabrana djela, Beograd 1979, tom VII, 309).

U proglasu od 15. travnja 1941. CK KPJ naglašava da će komunisti i radnička klasa Jugoslavije biti »u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača« i da će »u toj borbi istrajati do konačne pobjede«.<sup>3</sup> Još u aprilu 1941 — piše Edvard Kardelj — CK KPJ je pozvao na političko i organizaciono pripremanje oružanog ustanka. Političko pripremanje se sastojalo u borbi za jedinstvo svih patriotskih snaga naroda Jugoslavije, a organizaciono pripremanje u stvaranju mreže vojnih komiteta i grupa po čitavoj Jugoslaviji [...].<sup>4</sup> U prvomajskom proglasu CK KPJ ističe se da će Partija »još upornije organizovati i voditi borbu naroda protiv okupatora i njihovih slugu u zemlji [...].«<sup>5</sup>

U daljnjoj izgradnji platforme narodnooslobodilačke borbe neocjenjivo značenje ima Savjetovanje KPJ, održano na početku svibnja 1941. godine u Zagrebu, u prisutnosti delegata iz svih krajeva Jugoslavije, osim Makedonije. Na savjetovanju je analizirana situacija u zemlji nastala travanjskom katastrofom. Konstatirano je da će teror okupatora i aktivnost dijela buržoazije, koji se otvoreno stavio u njegovu službu, izazvati otpor naroda. U takvim uvjetima samo je radnička klasa, s KPJ na čelu, sposobna da povede narode i narodnosti Jugoslavije u oružanu borbu, što upravo garantira uspješan razvoj oslobodilačkog rata. KPJ se nalazila pred izvršenjem svoga historijskog zadatka — da predvodi narode i narodnosti Jugoslavije u borbi protiv okupatora, za nacionalno i socijalno oslobođenje. Riješeno je da se u oružanu borbu privuku svi rodoljubi, uključujući i pripadnike bivših građanskih partija koji su bili spremni da se borbom protiv okupatora »i protiv onoga što je donelo narodima Jugoslavije tadašnje patnje i zlo [...].«<sup>6</sup>

## 2. Uvjeti u kojima je počeo oružani ustanak

Okviri općih uvjeta u kojima je počeo oružani ustanak u Jugoslaviji bili su određeni političkim i vojnim karakteristikama drugoga svjetskog rata, što se odrazilo na cijeli tok narodnooslobodilačkog rata i na proces nastajanja i fizionomiju oružanih snaga NOP-a. Okviri posebnih uvjeta, koji su utjecali na stavove KPJ u organiziranju oružanog ustanka, uključivali su i sve one faktore koji su karakterizirali tadašnji politički i vojni položaj u Jugoslaviji, koji je nastao travanjskim ratom 1941, a koji je determinirao i nastajanje oružanih snaga ustanka.

U tadašnjoj vojno-političkoj situaciji u Jugoslaviji KPJ nije gajila iluzije o tome da takva država, Kraljevina Jugoslavije, može pružiti duži otpor fašističkim agresorima, budući da je bila previše opterećena socijalnim i nacionalnim protivrječnostima. Fašistički su agresori za kratko vrijeme lako razbili jugoslavensku državu i njezinu vojsku. Cjelokupni teritorij Jugoslavije bio je okupiran i podijeljen među agresorima uz

<sup>3</sup> Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije (dalje: Zbornik), tom V, knj. 1, dok. br. 1.

<sup>4</sup> *Komunist*, broj 2 i 3, 1951, 63.

<sup>5</sup> Četrdeset prva, Beograd 1961, 66–67.

<sup>6</sup> Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963, 302.

formiranje marionetskih tvorevina. Okupatori i njihovi suradnici počeli su odmah najbestijalnijim metodama obračun sa svim što je progresivno. Narod je stavljen pred alternativu: ili ropstvo ili odlučna borba za spas i oslobođenje.

Rukovodstvo KPJ ocijenilo je da kapitulacija kraljevske vojske ne znači i kapitulaciju naroda, da rat tek treba da počne. U danim uvjetima sloboda se mogla izvojevati jedino u oružanoj borbi, koja je mogla biti uspješna samo ako u svom programu sadrži i revolucionarne društveno-političke promjene.

U pripremanju i pokretanju oružanog ustanka KPJ je pošla i od borbenih i revolucionarnih tradicija, visoke patriotske i nacionalne svijesti jugoslavenskih naroda, što je naročito došlo do izražaja u ožujskim događajima, travanjском ratu i poslije njega. Ta okolnost je bila još više potencirana činjenicom da su agresori (nacistička Njemačka, fašistička Italija, hortijevska Mađarska i carska Bugarska) bili oni koji su u dugoj historiji predstavljali stalne pretendente na dijelove jugoslavenskog nacionalnog teritorija.

Uz to, u proljeće 1941. fašističke snage su bile na vrhuncu svoje vojne moći. Okupator je tada u Jugoslaviji imao moderno organizirane, tehnički vanredno dobro opremljene, uvježbane i brojčano velike vlastite i kvasilinske oružane snage. Kada je počeo oružani ustanak u Jugoslaviji, na početku srpnja 1941. godine, u Jugoslaviji su se nalazile 4 njemačke, 12 talijanskih i 2 bugarske divizije, 10 mađarskih i 2 bugarske brigade, oko 20 samostalnih pukova i oko 100 raznih policijskih bataljona i 5 domobranskih divizija, ukupno više od 400.000 vojnika.<sup>7</sup>

Posebni uvjeti, na kraju, koji su utjecali na početak oružanog ustanka, formiranje oslobodilačkih jedinica i vođenje narodnooslobodilačkog rata obuhvaćali su geografsko-strategijski položaj Jugoslavije, koji je u cjelini bio od velikog značenja za zaraćene strane drugoga svjetskog rata, o čemu se moralo voditi računa.

### *3. Političke i organizacione pripreme za oružani ustanak*

Političke pripreme KPJ za pokretanje oružanog ustanka istodobno su bile i pripreme za stvaranje i izgradnju vojnih jedinica s kojima je trebalo početi i voditi oružanu oslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju. Te pripreme imaju svoju evoluciju u političkoj aktivnosti KPJ i ostalih progresivnih snaga još prije početka drugoga svjetskog rata i opasnosti koja je prijetila Jugoslaviji od fašističkih sila. Međutim, neposredne političke pripreme KPJ je mogla poduzeti tek poslije okupacije zemlje. Političkom akcijom trebalo je podići samopouzdanje i borbeni duh naroda, razbiti mu iluzije u razne okupatorske tvorevine, razobličiti izdajničku ulogu buržoazije, naročito onoga njezinog dijela koji se stavio u službu okupatora. Trebalo je učiniti sve da se ujedine rodoljubive snage zemlje, bez obzira na političku, vjersku, nacionalnu i socijalnu pripadnost. Samo

<sup>7</sup> Vojna enciklopedija (II izdanje), Beograd 1973, tom V, 771.

jedinstvo na širokoj platformi narodnooslobodilačkog pokreta moglo je biti osnova za vođenje općenarodnog rata i izgradnju oružanih snaga.

Rad na suzbijanju malodušnosti i podizanju borbenog duha imao je izuzetno značenje za oružani ustanak i formiranje vojnih jedinica ustanka, što je CK KPJ dobro uočio, pa je usmjerio aktivnost komunista na podizanje borbenog morala. Komunisti su hrabрили zaplašeni narod, nagovještavajući bliski ustanak, što je pojačavalo vjeru u vlastite snage, podizalo borbenost naroda i razvijalo borbene tradicije.

KPJ se suprotstavlja namjerama neprijatelja da potpirivanjem bratoubilačke borbe istrijebe jugoslavenske narode, razvijajući bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti. Komunisti su stali na čelo progonjenih masa, štitili ih i razotkrivali namjere okupatora, ukazujući narodu na to da se samo bratstvom i jedinstvom možemo oduprijeti paklenim planovima neprijatelja, da je to preduvjet za realizaciju priprema oružanog ustanka, stvaranje i izgradnju oružanih snaga. Komunisti su uložili velike napore da bi spriječili okupatora da zavadi i istrijebi jugoslavenske narode.

U političkim pripremama za oružanu borbu i osnivanje ustaničkih jedinica veliku ulogu imao je neposredni kontakt članova KPJ i SKOJ-a, te simpatizera i ostalih patriota s pojedincima ili grupama ljudi bez obzira na njihovu političku, vjersku, nacionalnu i socijalnu pripadnost. Naročito su članovi partijskih rukovodstava neprekidno obilazili svoja područja, neposredno se uključujući u pripreme za oružanu borbu i istodobno osnivali prve ustaničke vojne jedinice — borbene i udarne grupe, jezgru formiranja prvih partizanskih odreda.

U vrijeme neposrednih priprema za oružanu borbu i formiranja ustaničkih snaga uspostavljen je življi kontakt između grada i sela, što je dovelo do snažnijeg povezivanja radničkog pokreta i seljaštva, a što je imalo izvanredno značenje za cijeli tok rata i razvoj oružanih snaga. Bez masovne podrške seljaštva i njegova aktivnog sudjelovanja u partizanskim jedinicama nije se moglo zamisliti stvaranje takvih oružanih snaga koje bi bile sposobne realizirati političke i vojne ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Tako se na programu najšire suradnje u borbi protiv okupatora i onih koji su ga pomagali počeo stvarati jedinstveni narodnooslobodilački front, uglavnom, usprkos nastojanju raznih garnitura jugoslavenske buržoazije da paralizira napore KPJ u tom pravcu, a što je determiniralo i stvaranje vojnih jedinica oslobodilačkog rata.

U političkim pripremama za oružani ustanak od posebnog su značenja bili društveno-politička platforma i ciljevi narodnooslobodilačkog rata, koje je kreirala KPJ, a koji su snažno djelovali i utjecali na stvaranje i izgradnju oružanih snaga, na njihovu fizionomiju i namjenu.

Bit društveno-političke platforme NOR-a čine stavovi KPJ, utvrđeni još u travanjskom ratu a izraženi u proglasu CK KPJ od 15. travnja 1941, u kojima se govori o produženju otpora agresoru, osvajaču, i istodobno se ukazuje i na društveno-politički smisao te borbe, ističući da će se u toj borbi »rađati novi svet« i da će se stvoriti »na istinskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna i bratska zajednica«.<sup>9</sup>

<sup>9</sup> Četrdeset prva, 67.

Na Majskom savjetovanju rukovodećeg aktiva KPJ 1941. postavljen je osnovni koncept društveno-političke platforme narodnooslobodilačkog rata i naglašeno da je borba protiv fašističkog okupatora osnovna preokupacija KPJ i da sve treba podrediti tom primarnom zadatku tadašnje situacije. Na toj liniji među najvažnije zadatke postavilo se pitanje okupljanja najširih narodnih masa u jedinstveni antifašistički front protiv okupatora i njegovih pomagača. Tako je na Majskom savjetovanju zauzet stav da je borba protiv okupatora i njegovih domaćih saveznika stvar najširih slojeva naroda. Prema pisanju druga E. Kardelja »KPJ formulisala je takvu političku platformu narodnooslobodilačkog fronta kojoj je mogao da pristupi svaki istinski patriota i demokrata, to jest svaki kome neki posebni ideološki, klasni i politički interesi nisu nadvaladali osećaj odgovornosti za sudbinu slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije i koji se stoga nije bojao oslobodilačkog ustanka naoružanog naroda [...]«.<sup>9</sup>

U procesu stvaranja oružanih snaga bilo je vanredno važno što je KPJ ulagala napore da se uspostavi široki narodnooslobodilački front, za jedinstvo svih slojeva naroda i svih naroda i narodnosti u zajedničkoj antifašističkoj i narodnooslobodilačkoj borbi protiv okupatora i njegovih pomagača. Time je antifašistička narodnooslobodilačka borba otvarala svim narodima i narodnostima Jugoslavije demokratsku perspektivu, pošto se samo borbom za oslobođenje zemlje od stranog zavojevača, i za uništenje njegovih domaćih saveznika, moglo osigurati stvaranje takvih oružanih snaga koje će obezbijediti osnovne nacionalne i ostale demokratske slobode.

Mase stanovništva, čiji je opstanak bio neposredno ugrožen, vidjele su u antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi spas od uništenja, a u oružanim snagama NOP-a garanciju svoga nacionalnog opstanka. Ali je u svijesti naroda istodobno sve više prevladavalo shvaćanje kako bi kraj okupacije trebalo da ujedno znači i početak novoga društvenog političkog sistema, u čijem će izgrađivanju odlučnu ulogu imati interesi osnovnih narodnih masa koje će činiti bazu oružanih snaga. Ta je baza od oslobodilačke borbe očekivala oslobođenje od okupatora, i ostvarenje dugogodišnjih težnji za poboljšanje svoga socijalnog položaja, za ravnopravnost naroda, za demokratske slobode. Tako je društveno-politička platforma NOR-a, koju je činila dosljedna antifašistička narodnooslobodilačka borba, sublimirala potpuno nacionalno i socijalno oslobođenje svih naroda i narodnosti Jugoslavije, podrazumijevajući, uz ostalo, stvaranje zajednice u kojoj će narodi i narodnosti Jugoslavije biti potpuno slobodni i ravnopravni, što je činilo osnovne društvene determinante ustaničkih jedinica.

Time je na stvaranje oružanih snaga najneposrednije djelovao sadržaj društveno-političke platforme NOR-a, koji je očigledno ukazivao na to da je težište na antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi, na protjerivanju okupatora i nacionalnom oslobođenju Jugoslavije, što se stapalo s borbom za društveni preobražaj, za nove socijalističke društvene odnose i nacionalnu ravnopravnost. Jer, kako ističe J. Broz Tito, »borba

<sup>9</sup> Titovo vojno delo, Beograd 1977, 85.

protiv okupatora mogla je biti uspješna samo u tom slučaju ako u njoj učestvuju svi narodi Jugoslavije. A da bi u borbi učestvovali svi narodi, oni su, razumije se, morali unaprijed znati kakva će biti njihova sudbina poslije istjerivanja okupatora. Dalje, ni radnici ni seljaci, ni narodna napredna inteligencija ne bi dobrovoljno išli u borbu da tamo umiru i podnose najveća stradanja, a da unaprijed ne znaju da će borba donijeti novo, pravednije društveno uređenje [...].<sup>10</sup>

Nacionalno oslobođenje nije se, dakle, moglo svesti samo na protjerivanje okupatora iz zemlje već je podrazumijevalo i stvaranje novoga društvenog sistema, stvaranje državne zajednice u kojoj će svi narodi i sve narodnosti biti ravnopravni. »Riječ narodnooslobodilačka borba bila bi samo fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, osim opštejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi sobom ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije [...].<sup>11</sup>

Na jedinstvu nacionalnog i socijalnog oslobođenja izgrađena je društveno-politička platforma narodnooslobodilačke borbe iz koje su proistekli ciljevi NOR-a, koji su snažno utjecali na stvaranje i izgradnju oružanih snaga. Odnosno, oružane snage imale su biti glavno sredstvo za realizaciju ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta.

Osnovni cilj bio je oslobođenje Jugoslavije od fašističkog okupatora i domaćih izdajnika. Oružane snage NOP-a ujedno su stvarale uvjete za ekonomsko-političko i socijalno oslobođenje radničke klase, radnog seljaštva i ostalih radnih slojeva. »Mi smo morali unaprijed kazati šta treba da budu rezultati borbe koju će narod voditi i koja je bila veoma krvava. To je značilo da više nema povratka na staro, na staru Jugoslaviju u kojoj su radne mase bile ugnjetene i eksploatisane, a narodi obespravljani te da buduća Jugoslavija, može biti samo slobodna, bratska zajednica ravnopravnih naroda [...].<sup>12</sup>

Stvaranje nove u biti narodne demokratske i revolucionarne vlasti bio je jedan od ciljeva NOP-a, jer samo novi organi narodne vlasti s takvom biti mogli su ujediniti čitav narod, sve društvene redove, sve što pošteno i slobodoljubivo diše, u naporu da se izgrade oružane snage ustanka i da se s uspjehom završi narodnooslobodilačka borba. Uz to je jedan od ciljeva i stvaranje nove Jugoslavije na federativnom principu u kojoj će biti zagarantirana ravnopravnost svih naroda i narodnosti.

Da bi se mogli ostvariti tako važni i dalekosežni ciljevi, KPJ je morala izgraditi oružane snage. Naime, historija ratova i historija revolucija do jugoslavenske ne znaju da je netko sebi postavio takav vojni i politički cilj rata kao što je to učinila KPJ, iako u trenutku njegovog određivanja nije imala gotovo nikakve organizirane oružane snage koje će ga ostvariti. A trebalo je vlastitim oružanim snagama razbiti i protjerati iz zemlje ili uništiti vojne snage okupatora i domaćih kvisinga i osigurati društveno-politički preobražaj zemlje.

<sup>10</sup> J. B. Tito, Vojno delo, knj. II, 215.

<sup>11</sup> J. B. Tito, Govori i članci, Zagreb 1959, knj. I, 119-120.

<sup>12</sup> J. B. Tito, »Borba i razvoj KPJ između dva rata«, podlistak *Politike*, Beograd, 24. V 1977, 40.

Da bi mogla uspješno provesti u djelo političke i vojne ciljeve NOP-a i izvršiti vojne pripreme za oružani ustanak i osnivanje oružanih snaga, KPJ se morala prilagoditi novim uvjetima koji su nastali travanjskim ratom i okupacijom Jugoslavije. CK KPJ usmjerio je partijsku organizaciju i pojedince da se osposobe da u svakoj situaciji djeluju samoinicijativno, brzo i odlučno. Osnovna orijentacija u tome bila je linija Partije, koju su morali, kao rukovodstvo za akciju, dobro poznavati.

Posebno značenje za daljnji rad i ulogu KPJ u stvaranju oružanih snaga imala je činjenica što je Partija u travanjskim događajima sačuvala svoje kadrove i kontinuitet u radu, i što je, kao takva, nakon okupacije zemlje bila jedina općejugoslavenska politička snaga, koja je djelovala u svim krajevima Jugoslavije, bez obzira na to što su Jugoslaviju bili rasparčali okupatori.

U zaključcima Majskog savjetovanja utvrđeno je da to što je zemlja rasparčana »ne može da bude nikakva prepreka za daljnje jedinstveno delovanje KPJ, to ne može biti nikakva zapreka za zajedničku borbu naroda Jugoslavije«. <sup>13</sup> To znači da KPJ nije priznala kapitulaciju, okupaciju, ni komadanje zemlje, što je bilo vanredno značajno u koncipiranju i izgradnji oružanih snaga, i to je upućivalo na stvaranje jedinstvenih vojnih jedinica ustanka u svim krajevima Jugoslavije.

Zahvaljujući tome što su komunisti služili za primjer samoprijegora, odlučnosti, hrabrosti itd., izvanredno je jačao politički utjecaj Partije i SKOJ-a u narodu. Te povoljne uvjete Partija i SKOJ iskoristili su za proširenje mreže partijskih organizacija i povećanje broja članstva radnika, seljaka i inteligencije. U vrijeme održavanja Pete zemaljske konferencije, u listopadu 1940. godine, KPJ imala je 6500 članova a SKOJ oko 18.000, ali je taj broj neprestano rastao. U NOR se ušlo sa 30.000 skojevaca i 12.000 članova KPJ. Dakle, bilo je više od 40.000 ljudi spremnih da podnesu i najteže žrtve u borbi; oni su činili osnovnu snagu od koje su formirane prve jedinice oružanih snaga NOR-a i revolucije. <sup>14</sup>

Pri ocjeni aktivnosti KPJ na jačanju njezinih redova trebalo bi poći od značenja što je to imalo za formiranje prvih partizanskih jedinica i rukovođenje oružanom borbom. Članovi Partije i SKOJ-a činili su jezgru prvih jedinica. Partija je, zapravo, stavljena u mobilno stanje, što je odgovaralo danoj situaciji i odluci CK KPJ da pripremi i povede oružani ustanak i da poglavito od svojih članova, a zatim i od ostalih antifašista i patriota počne formirati oružane snage. Partija je uspjela da izgradi čvrstu unutrašnju disciplinu, tako da se članstvo u Partiji nije moglo zamisliti bez dosljednog provođenja partijskih direktiva i zadatka.

U općoj migraciji uoči rata, a naročito poslije kapitulacije Jugoslavije, mnogi članovi Partije i SKOJ-a napustili su mjesta boravka i vratili se u rodni kraj. Budući da su uglavnom napušteni veliki centri, gdje su postojale jače organizacije, njihovim su dolaskom mnogo dobile organizacije u manjim mjestima, što je bilo važno za formiranje oružanih snaga na širokom prostanstvu, i to ponajviše u manjim mjestima, tamo gdje

<sup>13</sup> Zbornik, II/2, 18.

<sup>14</sup> Kao u bilj. 10.



je i vojna moć okupatora bila najslabija, a što je utjecalo na osnivanje i konsolidaciju ustaničkih jedinica i na uspjehe njihovih prvih akcija.

Veliko značenje u pripremi za formiranje oružanih snaga imalo je i to što se posebna pažnja poklonila čuvanju partijskih kadrova, jer su okupatori i domaći izdajnici nastojali da ih unište, na što je bio usmjeren cjelokupni okupatorsko-kvislinški vojni, politički i policijski aparat. Izuzetna opasnost za komuniste nastala je u vrijeme njemačkog napada na SSSR.

U vrijeme pripremanja oružanog ustanka, posebno važni za osnivanje vojnih jedinica bili su napori CK KPJ da se u zemlju vrati što više španjolskih boraca. Zahvaljujući tome u zemlju se vratilo njih oko 250. Ti borci, od kojih su mnogi imali rukovodeće položaje u španjolskoj republikanskoj vojsci, mnogo su učinili i pomogli svojim iskustvom u organiziranju oružanog ustanka, a time i u stvaranju oružanih snaga. Mnogima od njih povjerene su rukovodeće dužnosti u partizanskim odredima i na ostalim komandnim položajima.

Kad je riječ o pripremanju za oružani ustanak i osnivanje oružanih snaga, treba istaći i to da su posebno značenje imale partijske konferencije i savjetovanja, održavani u tom periodu, na kojima se kreirala politika i strategija oružane borbe i utvrđivale smjernice u stvaranju i izgradnji oružanih snaga, kao i oni sastanci na kojima se razmatrala praktična primjena i realizacija donesenih zaključaka.

U pripremanju za oružani ustanak i osnivanje vojnih jedinica ustanaka značajna je bila uloga SKOJ-a, koji je radio na stvaranju širokog fronta antifašistički raspoložene omladine u borbi protiv okupatora i njegovih pomagača i uključivanju mladih u oružane snage. Omladinski polet i revolucionarni žar bio je usmjeren na oživotvorenje političke linije KPJ; mladi su činili osnovnu masu boraca u prvim ustaničkim jedinicama.

#### *4. Vojnoorganizacijske pripreme za oružani ustanak i stvaranje oružanih snaga*

Na travanjskoj sjednici CK KPJ i CK KPH u Zagrebu postavljene su osnove vojnoorganizacijskih priprema za oružani ustanak i shodno tome za stvaranje oružanih snaga time što je prihvaćena orijentacija na oružani otpor agresoru, formiran Vojni komitet i ukazano na prikupljanje naoružanja i opreme, čuvanje kadrova itd. Te osnove su dalje razrađene na Majskom savjetovanju KPJ, održanom u Zagrebu prvih dana svibnja 1941. godine. »Tada smo utvrdili osnovne pravce i oblike ne samo političkih nego i vojnih priprema. Odlučili smo da se pri svim rukovodstvima KPJ formiraju vojni komiteti sa zadatkom da prikupljaju oružje, pripremaju ljudstvo za oružane formacije, organizuju obavještajnu službu itd.« — rekao je drug Tito u svom predavanju polaznicima Političke škole SKJ u Kumrovcu 26. i 27. ožujka 1977. godine.<sup>15</sup>

<sup>15</sup> Isti izvor, 42.

Vojnoorganizacijske pripreme za oružanu borbu i izgradnju oružanih snaga obuhvaćale su osnivanje mreže vojnih komiteta, komisija i povjereništava; formiranje udarnih, borbenih i diverzantskih grupa (desetina), kao jezgri iz kojih će se razviti vojne jedinice; prikupljanje, sklapanje i održavanje oružja, municije i ostalog materijala; organiziranje obuke u rukovanju oružjem za one koji nisu služili vojsku, organiziranje sanitetskih kursova; obavještajnu službu, raspored partijskih kadrova itd. Sve to predstavlja osnovu u stvaranju i izgradnji prvih oružanih formacija, što je prethodilo stvaranju partizanskih odreda početnog oblika vojne organizacije ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije.

#### a) Vojni komiteti

Vojni komiteti pojavili su se u toku travanjskog rata i neposredno poslije njega u svim krajevima Jugoslavije i u svim partijskim rukovodstvima na osnovi zaključaka sa sjednice CK KPJ i CK KPH od 10. travnja 1941. godine, samo što su se različito nazivali, sa zadatkom da se bave vojnoorganizacijskim pripremama za oružanu borbu i da rukovode formiranjem vojnih jedinica ustanka. »Vojni komitet imali su u početku najvažniji zadatak da prikupljaju sve što je potrebno za borbu. Oni su takođe obavljali dužnosti pozadinskih vlasti. Imali su zadatak da organizuju prikupljanje hrane, odjeće i obuće, oružja, što je u nekim krajevima dalo značajne rezultate [...]»<sup>16</sup>

Zadatak vojnih komiteta, uz to, bio je da prikupljaju podatke o neprijatelju, o njegovim pokretima, namjerama i jačini, o radu i djelatnosti kolaboracionista i ostalom što je bilo od koristi za organiziranje oružanog ustanka i stvaranje oružanih snaga. Neki su komiteti popisivali cjelokupno oružje s kojim se moglo računati, razmatrali su i raspoloženje za borbu svakoga fizički sposobnog građanina.

Međutim, sa stanovišta stvaranja oružanih snaga, osnovni zadatak vojnih komiteta bio je pripremanje i formiranje vojnih jedinica ustanka. U početku je njihova pažnja bila usredotočena na osnivanje borbenih, udarnih i diverzantskih grupa, seoskih straža, obrambenih četa itd. i rukovođenje njima, usmjeravajući njihovu borbenu, političku i ostalu aktivnost. Otuda su vojni komiteti i prvi rukovodeći organi vojnih jedinica oružanog otpora, iz kojih su se kasnije, na početku ustanka, stvarale i razvijale prve partizanske vojne komande i štabovi.

Na sjednici CK KPJ, u Zagrebu 10. travnja 1941, donesena je odluka da se dotadašnja Vojna komisija reorganizira i formira Vojni komitet CK KPJ. Za predsjednika Vojnog komiteta izabran je generalni sekretar KPJ Josip Broz Tito, a za članove ostali iz Politbiroa — Edvard Kardelj, Aleksandar Ranković, Ivan Milutinović i Rade Končar — čime je potvrđena odlučnost KPJ da preuzme u svoje ruke organiziranje i vođenje oslobodilačke borbe. Vojni komitet za svoj rad odgovarao je CK KPJ. Za ostale članove Vojnog komiteta, Politbiro CK KPJ još je imenovao Milovana Dilasa, Franca Leskoška i Svetozara Vukmanovića. Formiranjem Vojnog komiteta CK KPJ prestala je da funkcionira Vojna komisija CK KPJ, osnovana na V zemaljskoj konferenciji KPJ, u

<sup>16</sup> Isti izvor, 45.

listopadu 1940. godine.<sup>17</sup> Početni zadatak Vojnog komiteta CK KPJ bio je da organizira otpor agresorima, a zatim da rukovodi vojnim i organizacijskim pripremama za oružani ustanak i da počne s formiranjem vojnih jedinica.

Do početka ustanka osnovani su vojni komiteti u gotovo svim krajevima Jugoslavije. U Srbiji, na primjer, Vojni komitet počeo je da radi pri Pokrajinskom komitetu KPJ u prvoj polovici svibnja, a ubrzo zatim formirani su vojni komiteti pri svim okružnim partijskim komitetima.<sup>18</sup> U Vojvodini je dotadašnja Vojna komisija pri Pokrajinskom komitetu prešla u Vojni komitet od osam članova, a pri svih šest okružnih partijskih komiteta osnovani su vojni komiteti.<sup>19</sup> Na Kosovu je Oblasni komitet KPJ na početku srpnja 1941. formirao Vojni komitet koji je dugo obavljao funkciju Vojnog štaba.<sup>20</sup> U Hrvatskoj su vojni komiteti i komisije formirani u toku travnja i svibnja, a u nekim krajevima (Lika, Slavonija) funkciju tih komiteta obavljali su partijski komiteti; u Srbu (Lika) to je bio Revolucionarni odbor.<sup>21</sup> U Sloveniji je, 26. travnja, CK KPS reorganizirao i proširio Vojnu komisiju koja je osnovana 1940. godine. Na savjetovanju KPS, održanom 1. lipnja 1941. u Ljubljani, odlučeno je da svi partijski komiteti osnuju vojne komitete i da ih prošire dotadašnjim članovima vojnih komisija, tako da su u Sloveniji vojne komitete ili povjerenike imale sve okružne i rajonske organizacije; u Štajerskoj je na početku lipnja 1941. formiran Vojno-revolucionarni komitet.<sup>22</sup> U Bosni i Hercegovini pri Pokrajinskom komitetu osnovan je u svibnju 1941. Vojni komitet, a ubrzo zatim slični komiteti pri oblasnim, okružnim i mjesnim partijskim rukovodstvima. U Bosanskoj je krajini, u lipnju, pri Oblasnom komitetu KPJ osnovan Oblasni vojni komitet, a pri kotarskim partijskim komitetima osnovana su kotarska vojna povjereništva. U kotaru Prijedor i kostajničkoj općini u većini sela osnovani su odbori za pripremu ustanka, sastavljeni od članova Partije, simpatizera i uglednih seljaka. U tuzlanskoj oblasti osnovano je Oblasno vojno rukovodstvo za tuzlansku oblast, a po kotarima formiraju se kotarski vojni štabovi.<sup>23</sup> Potkraj travnja 1941. osnovana je Vojna komisija Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak, koja je u lipnju reorganizirana u Vojno-revolucionarni komitet; u svibnju i na početku lipnja 1941. u Crnoj Gori formirani su vojni komiteti pri svim mjesnim komitetima Partije.<sup>24</sup>

Najteže je bilo u Makedoniji. Tadašnji sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Metodije Šatorov nije htio da provodi stavove i liniju CK KPJ, odbio je da dođe u Beograd na razgovore sa članovima

<sup>17</sup> Isto, 39–40. Vojna enciklopedija (I izdanje), Beograd 1967, tom X, 695. Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, Ljubljana 1976, 76.

<sup>18</sup> *Jovan Marjanović*, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji, Beograd 1963, 66.

<sup>19</sup> Hronologija narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941–1945. godine, Beograd 1964, 41.

<sup>20</sup> Zbornik, I/19, dok. 6, bilj. br. 5.

<sup>21</sup> *Pero Morača*, Jugoslavija 1941, Beograd 1971, 307. Četrdeset prva, 151.

<sup>22</sup> Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, 85–87.

<sup>23</sup> *Zdravko Antonić*, Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941, Beograd 1973, 95–116.

<sup>24</sup> Zbornik, III/1, dok. 5, bilj. 1.

Politbiroa CK KPJ i na Majsko asvjetovanje, sve pod utjecajem Bugarske radničke partije (komunista) koja je uključila Šatorova i njegove sljedbenike u svoje redove. Šatorov je tvrdio da u Makedoniji nema uvjeta za oružanu borbu, pa je sabotirao odluku CK KPJ. Zbog takvog stava, partijska organizacija u Makedoniji bila je dezorijentirana i neko vrijeme prepuštena sama sebi. Mnoge partijske organizacije samoinicijativno su poduzele mjere u skladu sa stavovima KPJ. Npr., Mjesni komitet u Prilepu sastao se noću 7/8. travnja 1941. i osnovao vojnu komisiju za prikupljanje oružja. Usprkos svim nastojanjima Šatorova, na lipanjском sastanku Pokrajinskog komiteta, većina prisutnih prihvatila je liniju CK KPJ, pa je formirana i Vojna komisija pri Pokrajinskom komitetu. Ali, time borba za konačno usvajanje revolucionarne linije KPJ u partijskim organizacijama Makedonije nije bila okončana. Još su se prilično dugo osjećali jaki utjecaji oportunističke i Bugarske radničke partije (komunista).<sup>25</sup>

Sastav vojnih komiteta bio je veoma raznolik. U Sloveniji su ih najčešće sačinjavali jedan član partijskog komiteta i dva vojnički bolje obrazovana člana Partije. U Crnoj Gori i nekim drugim krajevima u rad vojnih komiteta bio je uključen i manji broj patriotski raspoloženih oficira kraljevske jugoslavenske vojske. Unutar vojnih komiteta postojala je podjela poslova prema pojedinim zadacima, ili je jedan član vojnog komiteta obavljao više poslova. Načelno se na čelu vojnog komiteta nalazio sekretar partijskog rukovodstva, ali je negdje tu funkciju imao i neki drugi član partijskog rukovodstva.

U vrijeme priprema za ustanak u nekim partijskim organizacijama organiziran je i tzv. vojni sektor, koji se brinuo o vojnoorganizacijskim pripremama ustanka i osnivanju vojnih jedinica. Onima koji su radili u vojnom sektoru pomagali su članovi vojnih komiteta. Radi potpunije konspiracije, rad po »vojnoj liniji« često je odvajan od ostalog partijskog rada i povezivan vertikalno.

U onim mjestima i krajevima Jugoslavije, gdje nije bilo vojnih komiteta ili organa sličnih njima, pripremama za oružani ustanak i osnivanje vojnih jedinica rukovodili su partijski komiteti ili neposredno partijska organizacija.

S početkom oružanog ustanka vojni komiteti prerasli su u vojne štabove za rukovođenje oružanom borbom i partizanskim jedinicama.

## b) Oružane grupe

Prvi korak koji je učinila KPJ u stvaranju oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta bilo je formiranje borbenih, udarnih i diverzantskih grupa, desetina, četa i odreda, odnosno oružanih grupa,<sup>26</sup> koje su se u pojedinim krajevima Jugoslavije različito nazivale, nastalih prije i na

<sup>25</sup> Boro Mitrović Uslovi za ustanak u Makedoniji 1941, *Vojnoistorijski glasnik* (VIG), 4/1966, 130–135.

<sup>26</sup> Pod pojmom oružane grupe ovdje će se razumijevati sve one borbeničke, udarne, diverzantske i ostale grupe, desetine, čete, odredi i ostale vojne jedinice koje je osnovala KPJ prije početka oružanog ustanka, do stvaranja prvih partizanskih odreda. Šire o tome vidi u članku »Vojna organizacija NOP-a do stvaranja NOP odreda«, *Šekule Joksimovića*, VIG, 3/1978, 39–71.

početku ustanka do osnivanja prvih partizanskih odreda. Naime, u pripremama za oružani ustanak osnivanje oružanih grupa imalo je izuzetno značenje, jer su one, zapravo, bile klice nove partizanske, narodnooslobodilačke vojske.

Oružane grupe u Jugoslaviji za pružanje otpora agresoru, odnosno okupatoru i njegovim suradnicima, nastale su još u travnju 1941. godine. Njihova masovnija pojava uslijedila je tek poslije Majskog savjetovanja KPJ, a formiranje trajalo do početka ustanka i kasnije, u toku cijelog NOR-a. Neki oblici oružanih grupa, kao što su borbene, udarne i diverzantske grupe, postojale su u toku cijelog rata i u svim krajevima Jugoslavije, naročito u gradovima. Majsko savjetovanje KPJ potaklo je partijsku i skojevsku organizaciju, uz ostalo, i na sve veće angažiranje u stvaranju široke mreže oružanih grupa za borbena i diverzantska dejstva.

Na stvaranju oružanih grupa prije svega su radile partijska i skojevska rukovodstva posredstvom vojnih komiteta, komisija i pojedinaca zaduženih za vojna pitanja. Njihova borbena, diverzantska i ostala dejstva i aktivnosti usmjeravala su partijska i skojevska rukovodstva, a njima su rukovodili vojni komiteti, komisije ili pojedinci koje je odredilo partijsko rukovodstvo.

Oružane grupe bile su jezgra za organiziranje partizanskih odreda. One su izvršavale različite zadatke; izvodile su oružane akcije manjeg opsega, kao što su diverzije, sabotaže, atentati itd. Osim toga, oružane grupe imale su zadatak da štite društveno-političke organizacije i narod od okupatora, kvislinga i kolaboracionista; narodnu imovinu i građane, i da sudjeluju (u kasnijem periodu NOR-a) u oružanim akcijama zajedno s ostalim dijelovima oružanih snaga, s partizanskim četama, bataljonima i odredima, a poslije i s jedinicama NOVJ. Ilegalne borbene grupe i desetine izvodile su i ostale raznovrsne akcije u gradovima i naseljenima mjestima: ispisivale su parole, raspačale letke, palile okupatorsku štampu, skidale i oštećivale okupatorske i kvislinške oglase i plakate, palile kamione, cisterne, skladišta, senjake i slično, sjekle telefonsko-telegrafске linije i stupove, uništavale i oštećivale objekte na željeznici, izvodile sabotaže u radionicama i poduzećima, vršile atentate na pripadnike okupatorske vojske, izdajnike, policijske agente i ostale suradnike okupatora i kolaboracioniste. Takva njihova uloga i zadaci imali su naročito u početku snažno vojno i političko značenje, budili su svijest naroda za potrebu otpora i stvarali povoljne uvjete za razvoj narodnooslobodilačkog pokreta i osnivanje novih vojnih jedinica ustanka.

U većini su oružane grupe bile jezgra za kasnije formiranje partizanskih jedinica (četa, bataljona i odreda), a zatim, s razvojem oružanog ustanka, njihovi pripadnici su ulazili u sastav operativnih jedinica ili u organe vojnopozadinske vlasti.

S obzirom na specifičnosti razvoja političke situacije i različitosti u pojedinim krajevima Jugoslavije, oružane grupe različito su se nazivale. Negdje su to bile borbene grupe, desetine ili odredi, a negdje su se nazivale udarne grupe i desetine. Uz to, posebno su postojale diverzantske grupe koje su imale poglavito zadatak da izvode diverzije na neprijateljskim objektima, da ruše komunikacije i objekte na njima, itd. Negdje

su oružane grupe nazivane pripremne grupe i desetine, a u nekim selima seoske desetine. Zatim su postojale vojne desetine, vojni odredi, pozadinske grupe i desetine, ustaničke grupe i desetine, ustanički frontovi; grupe, desetine i čete narodne vojske; ilegalne partizanske grupe; ilegalne vojne grupe; omladinske grupe i desetine; narodna milicija; privremene grupe; seoske straže; udarni odredi; partizanski logori, itd. Takva raznolikost naziva oružanih grupa bila je uvjetovana stanjem nastalim u pojedinim krajevima Jugoslavije okupacijom zemlje. Ali, za sve te grupe bitna je zajednička karakteristika — da su im zadaci i uloga bili gotovo identični i da su nastale kao rezultat usmjerenosti KPJ na pripremanje oružanog ustanka.

Što se tiče organizacijskog sastava oružanih grupa one su, također s obzirom na specifičnosti uvjeta i stanja u pojedinim dijelovima Jugoslavije, bile različite. Najčešće su se organizacijski grupe dijelile na podgrupe ili su djelovale u cjelini, a nekada su zadatke izvršavali i pojedinci samostalno, što je bilo uvjetovano vrstom zadatka i mjestom akcije. Različitosti oružanih grupa ogledale su se i u njihovom sastavu i brojnom stanju. U većini bile su to grupe manjega brojnog stanja, od 3 do 30 ljudi, pa i više, što je bilo uvjetovano mjestom formiranja i djelovanja, zadacima koje su izvršavale i drugim okolnostima.

Prve oružane grupe činili su članovi Partije i SKOJ-a, kao i ostali antiokupatorski i antifašistički raspoloženi ljudi. Jedna od karakteristika oružanih grupa bila je što su ih u većini činili omladinci i omladinke, i to najviše oni koji nisu prošli redovnu vojnu obuku, već su u akcijama stjecali osnovna vojna znanja ili su prošli razne kursove koje je organizirala KPJ.

Od naoružanja i opreme pripadnici oružanih grupa imali su ono najnužnije, pištolj i bombu, a rjeđe pušku, osim grupa u vangradskim naseljima. Do oružja i opreme dolazilo se u borbi, ili se raspolagalo onim što je KPJ prikupila za vrijeme i poslije kapitulacije bivše jugoslavenske vojske. Pripadnici oružanih grupa uglavnom su nosili civilnu odjeću, bez vojničkih oznaka, naročito kada su se izvodile borbene akcije u gradovima, što su diktirali ilegalni uvjeti djelovanja.

Neposredno rukovođenje oružanim grupama bilo je povjereno najspособnijim partijcima, skojevcima i ostalim rodoljubima. Kasnije su to obično bili dobri komandiri i komesari u partizanskim odredima i ostalim operativnim jedinicama. Oni su za svoj rad odgovarali partijskom ili skojevskom rukovodstvu i cijelom kolektivu. Uspjeh ili neuspjeh u borbi bio je mjerilo njihovih sposobnosti.

Kako je proces formiranja oružanih grupa, preteča prvih oružanih formacija NOP-a, bio prilično raznolik i odlikovao se specifičnostima pojedinih krajeva Jugoslavije, potrebno je, ukratko, to razmotriti po pojedinim regionima.

U Srbiji su, prema odluci Partije da svaka partijska organizacija formira prije ustanka jednu ili više borbenih desetina i grupa, do 4. srpnja 1941. gotovo na cijelom teritoriju već postojale oružane grupe i desetine, i to ne samo u gradovima, već i po većim selima. Nastojalo se da svaka ilegalna desetina dobije i određenaj rajon u kome će izvoditi akcije. Osim

udarnih, formirane su i privremene grupe i desetine, a u Toplici postojale su tzv. vojnorevolucionarne grupe. U nekim krajevima Srbije (Timočka krajina, Pomoravlje itd.) osnivane su i seoske desetine usporedno s udarnim grupama i desetinama po gradovima. Najrazvijenija je bila u Beogradu organizacija borbenih udarnih diverzantskih grupa, njih oko 150, koje su vrlo uspješno djelovale prije i poslije početka oružanog ustanka u Srbiji. Od više desetina u Beogradu su formirane čete i bataljoni. U užičkom kraju se poslije 22. lipnja od drugova koji su izišli iz gradova u svakom kotaru osnovala borbena grupa kao jezgra budućih partizanskih četa i oko njih su se okupljali ostali borci.<sup>27</sup>

U *Vojvodini* je Pokrajinski komitet KPJ, oko sredine svibnja 1941. dao smjernice za formiranje borbenih i udarnih grupa. U Banatu je svaki član KPJ imao da formira vojnu desetinu s prvenstvenim zadatkom da prikuplja oružje i ostalu vojnu opremu. U Srijemu se formiraju udarne i diverzantske grupe kao jezgra za stvaranje partizanskih i diverzantskih jedinica. Vojne desetine u Vojvodini načelno su s početkom ustanka prešle u partizanske odrede.<sup>28</sup>

Na *Kosovu* je Oblasni komitet KPJ dao u srpnju 1941. upute da se osnivaju diverzantske grupe i desetine, koje su najprije nastale na području Kosovske Mitrovice, a zatim Prištine, Peći, Đakovice i ostalih mjesta. Te su grupe imale zadatak da izvode obuku i akcije, prikupljaju oružje itd.<sup>29</sup> Jedna od njihovih najznačajnijih akcija bila je diverzija u rudniku Trepča 17/18. srpnja 1941. godine, kada je minirana žičara za prijevoz rude i oštećeno nekoliko stupova. Te grupe poslužile su kao osnova za formiranje partizanskih bataljona i odreda u srpnju i kolovozu 1941.

U *Bosni i Hercegovini* postojala je najveća raznolikost početnih oblika ustaničke vojne organizacije. U istočnoj Bosni formiraju se gradski i seoski odredi. U selima oko Bihaća osnivaju se ustaničke grupe radi pružanja otpora ustašama. Oko Banjaluke potkraj lipnja 1941. nastaju oružane grupe koje izvode diverzantska dejstva. U Semberiji, Posavini i na Majevici, kao i u ostalim krajevima Bosne, nastaju borbene grupe koje izvode napadne i diverzantske akcije, ali istodobno i štite stanovništvo. U gradovima Bosne i Hercegovine načelno se formiraju borbene i udarne grupe koje izvode atentate, diverzije i sabotaze, npr. u Sarajevu, Zenici i dr.<sup>30</sup>

Razvoj događaja u Hercegovini utjecao je na to da su se tamo još u lipnju 1941. pojavile čete narodne vojske, kao reakcija na zločine ustaša nad srpskim življem. Zadatak četa narodne vojske bio je da štite narod, koji se — bježeći od ustaša — sklanjao u planine i zbjegove. Kasnije je većina

<sup>27</sup> *Jovan Marjanović*, n. dj., 66–70; *Nikola Ljubičić*, Uzički OOP odred, Beograd 1979, 33

<sup>28</sup> *Josip Mirnić*, Političke i taktičke koncepcije rukovodstva NOP-a u Vojvodini, Oslobođilačka borba naroda Jugoslavije kao opštenarodni rat i socijalistička revolucija, Beograd 1977, 163.

<sup>29</sup> *Milutin Folić*, Metohijski NOP odred, VIG, 2/1969, 222.

<sup>30</sup> *Dušan Lukač*, Ustanak u Bosanskoj krajini, Beograd 1967, 83–157. *Zdravko Antonić*, n. dj., 116–170.

tih četa reorganizirana u partizanske jedinice a neke su stjecajem raznih okolnosti prestale da postoje.<sup>31</sup>

U *Sloveniji* su vojne komisije, odnosno komiteti, još u travnju i svibnju 1941. počele da formiraju prve oružane formacije, iz kojih su se razvile partizanske grupe i čete. Najviše je borbenih i partizanskih grupa formirano oko industrijskih centara, a zatim u gradovima, naročito u Ljubljani. Potkraj lipnja 1941, u vrijeme napada Njemačke na Sovjetski Savez, u Ljubljani je postojalo više od 100 grupa, koje su prikupljale oružje i municiju, izvodile borbene akcije i sabotaže (prvu sabotažu izvršili su omladinci u Mariboru, 26. travnja, zapalivši dva automobila) i političko-propagandno djelovali među stanovništvom. Partizanske grupe osnovane su i u ostalim krajevima Slovenije, u vangradskim i vanindustrijskim područjima.<sup>32</sup>

U *Crnoj Gori* Pokrajinski je komitet još u svibnju 1941. dao direktivu partijskim organizacijama da počnu formirati udarne grupe. Njihovu jezgru u početku činili su članovi Partije i SKOJ-a i simpatizeri Partije. Brojno stanje oružanih grupa bilo je različito — od nekoliko ljudi do desetine boraca, a njihov je zadatak bio da angažiraju stanovništvo na prikupljanju oružja, da izvode vojnu i političku obuku, kao i sabotažne i diverzantske akcije. Prema nepotpunim podacima do početka oružanog ustanka, 13. srpnja 1941, u Crnoj Gori postojalo je blizu 290 oružanih grupa, različitog naziva, s ukupno oko 6000 ljudi. Naime, gotovo da nije bilo mjesta u Crnoj Gori u kome nije postojala bar po jedna takva oružana grupa, a bilo je slučajeva da je jedna takva grupa osnovana za teritorij više sela. Oružane grupe postojale su i po gradovima, kao što je bio slučaj i u ostalim krajevima Jugoslavije. Sve su te grupe kasnije postale osnova za formiranje gerilskih, a zatim i partizanskih odreda. Međutim, u pojedinim dijelovima Crne Gore te grupe nisu isto nazivane. Npr. na području Plava i Gusinja formiraju se grupe naprednih ljudi radi političkog djelovanja među stanovništvom. Na Žabljaku su postojale privremene grupe čiji je zadatak pretežno bio odgojnog karaktera. Na granici Crne Gore i Hercegovine u početku se formiraju seoske straže, da bi štatile narod od terora okupatora i kvislinga. Na oslobođenom prostoru oko Berana, u srpnju 1941, formirana je narodna milicija koja je imala zadatak da štiti narodnu imovinu i održava red na oslobođenom teritoriju.<sup>33</sup>

U *Sandžaku*, na području Pljevalja, u svibnju 1941, formiraju se ilegalne vojne grupe nazivane još i omladinskim grupama, sa sličnom namjenom kao i ostale oružane i udarne grupe u Crnoj Gori.<sup>34</sup>

I u *Hrvatskoj* je postojala velika različitost u nazivima i organizaciji početnih oblika vojnog organiziranja, koji su prethodili nastajanju partizanskih odreda. U Dalmaciji PK KPH donio je odluku da se for-

<sup>31</sup> Hercegovina u NOB, II izdanje, Beograd 1961, 35. Zbornik, IV/1, 159–160 i 448–449.

<sup>32</sup> Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, 82–89 i 92–93.

<sup>33</sup> *Batrić Jovanović*, n. dj., 45–57.

<sup>34</sup> *Danilo Janković*, Pljevaljski kraj u prvoj godini NOB, Usanak naroda Jugoslavije 1941, knj. IV, 33 i 135; *Batrić Jovanović*, n. dj., 46–47.



miraju borbene i udarne grupe, naročito u gradovima i industrijskim centrima, od omladinaca i radnika članova Partije i SKOJ-a. Zadaci tih grupa bili su veoma raznovrsni i kretali su se od izvođenja sabotažnih i diverzantskih akcija na objektima značajnim za neprijatelja, do atentata, održavanja veza, obuke u rukovanju oružjem itd. Najbrojnije i najjače grupe bile su u Splitu, nastale još u travnju i svibnju 1941. Na Marjanu je na početku svibnja 1941. formiran 1. udarni odred od 60 boraca koji je imao zadatak da u gradu izvodi sabotaže i diverzije. Međutim, on je ubrzo preformiran u više udarnih grupa.

Kao jedan od početnih oblika vojne organizacije u Hrvatskoj javljaju se tzv. logori, koje je Partija organizirala u lipnju i srpnju 1941. godine. Takvi logori formirani su u Gorskome kotaru, Hrvatskom primorju, na Kordunu i Baniji, a bilo ih je i u Dalmaciji, naročito na otocima i u Makarskom primorju. Logori su organizirani dalje od naseljenih mjesta, u brdovitim i planinskim predjelima; služili su kao baza za formiranje partizanskih jedinica. U logorima su se okupljali članovi Partije i SKOJ-a i ostali antifašisti, oni koji se nisu odazvali pozivu u domobransku vojsku, kao i simpatizeri Partije. U njima se izvodila vojna i politička obuka, održavani sastanci i konferencije, tu se sklanjala vojna odjeća i obuća, naoružanje i oprema; iz logora se polazilo u borbene i diverzantske akcije, itd. Pripadnici logora obično su bili naoružani, obavljali su stražarske dužnosti, upućivali su patrole prema neprijateljskim garnizonima i jedinicama, šttili stanovništvo od neprijateljskih represalija, itd. U logorima je vršena priprema za stvaranje partizanskih jedinica. Odvojivši se od svojih kuća, navikavali su se ratnim naporima. S razvojem oružane borbe i pojavom partizanskih jedinica takvi logori su izgubili značenje i postepeno su iščezli na području Hrvatske, izuzev na pojedinim otocima na Jadranu gdje su postojali sve do kapitulacije Italije, u rujnu 1943. godine.

U *Slavoniji* su postojale partizanske grupe, koje se nazivaju odredom, iako su brojno bile male i predstavljale su samo prvi oblik vojnog organiziranja NOP-a. Zadaci tih grupa bili su napadi na manje neprijateljske posade i patrole, izvođenje atentata na pojedine vojne i ostale funkcionare neprijatelja, kolaboracioniste itd. Uz partizanske grupe, u Slavoniji su se počele formirati i diverzantske grupe i desetine za izvođenje diverzija na neprijateljskim komunikacijama, što je bilo posebno značajno s obzirom na geografsku važnost toga područja. Kasnije su se diverzantske grupe namnožile, i organizacijski razvile u čete, bataljone i odrede, sa složenijim zadacima i namjenom.<sup>35</sup>

U *Makedoniji*, zbog saboterskog djelovanja Metodija Šatorova, sekretara PK KPJ za Makedoniju, koji se, uz ostalo, protivio i stavovima Majskog savjetovanja KPJ i odlukama CK KPJ o formiranju borbenih i udarnih grupa i njihovoj aktivnosti, bilo je najteže. Međutim, partijsko članstvo je još u srpnju 1941. godine počelo samoinicijativno da formira diverzantske i udarne grupe. Npr. Mjesni komitet za Skopje, potkraj srpnja, pristupio je formiranju diverzantskih grupa, od dva do tri člana, koje su

<sup>35</sup> Dušan Plenča, Partizanski odredi naroda Dalmacije 1941–1942, Beograd 1960, 49–54 i 139–140; Ivan Antonovski, Slavonija u ustanku 1941. godine, VIG, 4/1966, 35; Ivan Jelić, Hrvatska u ratu i revoluciji, Zagreb 1978.

imale zadatak da izvode manje akcije. U kolovozu je osnovano pet takvih grupa koje su poslužile kao jezgra za kasnije formiranje Skopskog partizanskog odreda. Slična grupa postojala je i oko Prilepa i ona je u rujnu izvela uspješnu akciju na Bogumilski tunel na pruži Prilep — Veles. Od te grupe, kao i od ostalih dobrovoljaca, formirana je partizanska grupa, a zatim partizanski odred. Tim je partijsko članstvo u Makedoniji, prihvaćajući revolucionarnu liniju CK KPJ o oružanom ustanku, suprotno oportunističkom stavu Šarla Šatorova, samoinicijativno počelo da osniva prve vojne jedinice ustanka.<sup>36</sup>

Iz toga proizlazi da je KPJ prije početka oružanog ustanka, odnosno prije nego što je počela da formira partizanske odrede, u gotovo svim krajevima Jugoslavije, organizirala borbene, udarne, diverzantske i partizanske grupe i desetine i ostale vrste vojnih jedinica. S tim prvim vojnim jedinicama komunisti su počeli borbene, diverzantske i ostale akcije u svim krajevima Jugoslavije.

Polazeći od uvjerenja da se samo borbenim, udarnim i diverzantskim grupama i ostalim takvim oružanim jedinicama ne mogu pokrenuti mase naroda u općenarodni ustanak protiv okupatora i njegovih suradnika, niti da su one sposobne da same ostvare postavljene vojne i političke ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta, naročito one programske ciljeve koji su imali dalekosežno revolucionarno značenje, KPJ je u tome periodu intenzivno radila na pripremama za organiziranje prvih partizanskih odreda kao početnog i osnovnog oblika vojne organizacije ustanka i revolucije. Neki od tih oblika vojnog organiziranja prije početka ustanka, kao što su borbene, udarne i diverzantske grupe, ostale su i kasnije kada je ustanak počeo, razvijale su se s partizanskim jedinicama, potom i s operativnim sastavima, dopunjavale oružanu borbu, naročito u gradovima. Takav stav KPJ proizlazio je i iz toga što težište oružane borbe u NOR-u nije bilo u gradovima, već u vangradskim područjima.

»Naša linija bila je da u gradovima, doduše, vodimo borbu, ali da to, ukoliko je to moguće, bude diverzantska borba. A kad smo vidjeli kako se Nijemci drakonski razračunavaju sa ljudima, mi smo mislili da to treba da ima drugostepeni karakter.«<sup>37</sup>

Promatrajući u cjelini, razvoj vojnih snaga NOP-a od 1941. do 1945. godine, oružane grupe, koje su nastale prije početka ustanka, bile su prvi korak, koji je trebalo učiniti, da bi se stvorili najpovoljniji uvjeti za osnivanje partizanskih jedinica.

### c) Prikupljanje oružja i opreme

Jedna od posebno značajnih mjera, koju je poduzela KPJ u pripremama za ustanak, bila je orijentacija na prikupljanje i nabavku oružja, municije i ostale ratne opreme. Komunisti su u toku travanjskog rata, videći kako se događaji razvijaju, a polazeći od cjelokupne partijske politike do rata, počeli prikupljati oružje, svjesni da je ono neophodno za nastavljane borbe u novim uvjetima.

<sup>36</sup> Boro Mitrovski, n. dj., 130–135.

<sup>37</sup> Josip Broz Tito, Sjećanja iz dana narodnooslobodilačkog rata i revolucije, Zbornik: Četrdeset prva, tom V, 7.

O prikupljanju oružja i opreme raspravljalo se na zajedničkom sastanku CK KPJ i CK KPH, 10. travnja. Na planu vojnoorganizacijskih priprema oružane borbe, kao jedan od osnovnih zadataka partijske organizacije, bilo je prikupljanje oružja i opreme, i za to je bio zadužen vojni komitet. Situacija nastala travanjskim ratom i kapitulacijom kraljevske vojske stvorila je objektivne mogućnosti da se poduzme šira akcija prikupljanja oružja i ostale ratne opreme. Partijsko članstvo, koje se nalazilo u jugoslavenskoj vojsci, dobilo je zadatak da ne predaje oružje agresoru, da na to potiče i ostale vojnike, a partijska je organizacija upućena da prikuplja oružje koje ostavlja kraljevska jugoslavenska vojska, da organizira nasilno oduzimanje oružja upadom u vojne magazine, da ga kupuje gdje za to postoje mogućnosti, da se prikupljeno oružje sklanja na sigurna mjesta i zaštititi, da se ne odazivaju pozivu okupatora i kvislinga o predaji oružja, itd. Tim usmjeravanjem trebalo je doći do što većih količina naoružanja i ostale ratne opreme, prijeko potrebne za oružano suprotstavljanje okupatoru i za opremanje budućih vojnih jedinica ustanka.

Prikupljanje oružja počelo je u travanjskom ratu, kada je postalo jasno da će nastati rasulo u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Zahvaljujući direktivi CK KPJ o prikupljanju oružja, partijske organizacije i mnogobrojni rodoljubi širom Jugoslavije stupili su u akciju i uspjeli da sklone određenom količinu naoružanja i opreme koju je ostavljala jugoslavenska kraljevska vojska. Naime, mnoge jedinice jugoslavenske kraljevske vojske, povlačeći se u neredu, ostavljale su po komunikacijama oružje i opremu. Takvih slučajeva bilo je prvih dana, a naročito potkraj rata. Osim toga, oružja je bilo i na mjestima gdje su bile razbijene ili rasformirane manje ili veće jedinice te vojske. Oružje razbacano kraj drumova, po livadama i poljima, narod je samoinicijativno odnosio i skrivao. Mnogi vojnici koji nisu pali u ropstvo odlazili su kućama u punoj ratnoj opremi, a neki su uz put uzimali i oružje i opremu koje su drugi vojnici bacali, i sve su to odnosili u svoja sela i skrivali. I članovi Partije, koji su bili u vojnim jedinicama, vratili su se poslije kapitulacije vojske kućama, noseći sa sobom naoružanje i opremu, a neki su donosili i ponekoliko pušaka. U gradovima su postojale organizirane grupe za izvlačenje oružja i eksploziva iz željezničkih vagona i magazina. Partijske organizacije organizirale su skrivanje toga ratnog materijala na pogodnim mjestima.

Najbolje rezultate u tome imale su one partijske i skojevske organizacije na čijem su se području nalazile razbijene i demoralizirane jedinice poražene kraljevske vojske, kao i tamo gdje su već postojale bogate slobodarske tradicije naroda i gdje su partijske organizacije svojom aktivnošću imale jači utjecaj na mase. Isto tako, oružje je prikupljano i upadom u vojne kasarne, željezničke stanice, magazine i ostala skladišta, odakle je odnošeno i sklanjano u tajna skloništa. U nastojanju da se dođe do oružja ono je i kupovano, a ponekad su pojedinci osim u novcu plaćali oružje i u naturi.

Okupatorske vlasti i kvislinzi odmah su poduzeli opsežne i surove mjere pritiska na narod da predaje prikupljeno oružje vlastima, upozoravajući da će u protivnom primjenjivati i najstrože kazne nad svima koji se ne

pokore tome zahtjevu. Kako predaja oružja nije tekla onako kako su okupatori željeli, zahtjevi su ponavljani više puta uz nove prijetnje i pozive na odgovornost. Uz ostale mjere, često su iznenadno vršili premetačinu, uništavajući cijele porodice i naselja u slučaju da nađu bilo što od ratnog materijala.

Bez obzira na drastične mjere okupatorskih i kvislinških vlasti, Partija je ostvarila značajne rezultate na prikupljanju naoružanja i ostale vojne opreme. Nije moguće potpuno točno utvrditi koliko je takvog naoružanja prikupljeno u periodu priprema za ustanak, jer ne postoje podaci za sve krajeve, ali se može približno sagledati s koliko i kakvim je naoružanjem počeo oružani ustanak u Jugoslaviji.

U Crnoj Gori Pokrajinski je komitet, čim je saznao za pregovore o kapitulaciji, letkom pozvao pripadnike vojske da oružje ne predaju okupatoru, već da ga nose svojim kućama i sakriju »pošto će im uskoro trebati«. Zahvaljujući tome, partijska je organizacija u Crnoj Gori, raznim oblicima, uspjela prikupiti 12.000 pušaka, 30 mitraljeza, oko 135 puškomitraljeza, tri artiljerijska oruđa — jedan top, jednu haubicu i teški bacač, oko 50 sanduka ručnih bombi, oko tri milijuna puščanih metaka i razne ostale opreme (vojničkih cokula, uniformi, ranaca, nešto lijekova itd.) S tim naoružanjem gotovo svi članovi i simpatizeri KPJ u Crnoj Gori, i golema većina seljaka, mogli su se naoružati.<sup>38</sup>

Prikupljanje oružja u Srbiji počelo je posljednjih dana travanjskog rata na osnovi stavova Pokrajinskog komiteta koji je 6. travnja zaključio da se, u slučaju raspada vojske, pristupi prikupljanju oružja, odnosno da se oružje ne predaje neprijatelju, što je nastavljeno i poslije kapitulacije. Tako je u Srbiji, prema nepotpunim podacima, prikupljeno oko 3700 pušaka, 150 puškomitraljeza i mitraljeza, 960 pištolja, 75 sanduka puščane municije, 25 sanduka ručnih bombi, 56 avionskih bombi i ostale opreme.<sup>39</sup> Od toga je u Vojvodini prikupljeno 600–700 pušaka, 30 mitraljeza i puškomitraljeza, oko 500 ručnih bombi, oko 200 pištolja i 40 sanduka municije,<sup>40</sup> a na Kosovu oko 400 pušaka, 3 puškomitraljeza i 100 pištolja.<sup>41</sup>

U Hrvatskoj je CK KPH poduzeo široku akciju za prikupljanje oružja i vojne opreme, sprečavajući najprije Mačekovu zaštitu, a zatim okupatore i ustaše da oduzimaju oružje kraljevskoj vojsci. Najpotpunije je ta akcija izvedena u Dalmaciji, Lici, Hrvatskom primorju i Gorskom kotaru. Prema nepotpunim podacima u Hrvatskoj je prikupljeno oko 3500 pušaka, 175 puškomitraljeza i mitraljeza, 194 sanduka ručnih bombi, 520 pištolja, 43.500 puščanih metaka itd. Od toga samo je u Dalmaciji prikupljeno oko 2000 pušaka, 150 sanduka ručnih bombi,

<sup>38</sup> Milinko Đurović, Julski ustanak u Crnoj Gori, Beograd 1961, 810; *Batrić Jovanović*, n. dj. 36 i 45.

<sup>39</sup> *Jovan Marjanović*, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941. godine, 66–67; *Nikola Ljubičić*, n. dj. 21.

<sup>40</sup> *Danilo Kević*, Pripreme za ustanak u Vojvodini, Novi Sad 1968, 256.

<sup>41</sup> *Milutin Folić*, *Metohijski NO partizanski odred*, VIG, 2/1969, 222.

57 mitraljeza i puškomitraljeza, 310 pištolja, oko 17.000 puščanih metaka i ostale ratne opreme.<sup>42</sup>

U Sloveniji je CK KP, 12. travnja 1941. godine, dao zadatak partijskoj organizaciji da počne s prikupljanjem oružja, što se događalo u prilično složenim uvjetima. Kako je na teritoriju Slovenije ostalo mnogo oružja, municije i ostale ratne opreme kraljevske vojske, partijske su ga organizacije skrivale da ne padne u ruke okupatora. Određenu količinu oružja sklanjali su sami građani i predavali vojnim komitetima. Oduzet je i dio oružja što su sakrili pojedini reaktionari. Partijska organizacija u Ljubljani u svakoj je ustanovi i poduzeću odredila svoje aktiviste koji su se brinuli o prikupljanju oružja. U Sloveniji je sačuvano oko 700 pušaka i 30 puškomitraljeza i mitraljeza. Neispravno oružje je popravljano, a ostalo konzervirano u skrovištima.<sup>43</sup>

U Bosni i Hercegovini seljaci su, samoinicijativno ili prema uputama komunista, masovno skrivali oružje i ostalu vojnu opremu, što se radilo i po gradovima. Smatra se da je prikupljeno oko 2850 pušaka, oko 30 mitraljeza i puškomitraljeza, 5 sanduka ručnih bombi, 80.000 puščanih metaka i jedno artiljerijsko oruđe.<sup>44</sup>

U Makedoniji, tadašnji sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Metodije Šatorov, tvrdeći da u Makedoniji nema uvjeta za oružanu borbu, u svibnju 1941, izdao je direktivu da se oružje ne prikuplja, a prikupljeno da se preda okupatoru, prijeteći pri tom strogim kaznama. Ne poštujući direktivu Šatorova, partijske organizacije, npr. u Prilepu, Tetovu i još nekim mjestima, organizirale su prikupljanje oružja i vojne opreme, skrivale ih, a obavijestile Šatorovljen Pokrajinski komitet da su ga predale okupatoru.<sup>45</sup>

Akcija koju je organizirala KPJ na prikupljanju naoružanja, municije i ostale opreme, dala je dobre rezultate. Samo u periodu od travnja do kraja lipnja 1941. godine, na tlu Jugoslavije partijske su i skojevske organizacije, kao i ostali rodoljubi, uspjeli da prikupe oko 22.750 raznih vrsta pušaka, oko 550 puškomitraljeza i mitraljeza, 274 sanduka ručnih bombi, oko 1480 pištolja, 3.123.000 komada puščane municije, četiri artiljerijska oruđa i ostalu ratnu opremu. Svakako da to nije bilo ni izdaleka dovoljno za pokretanje širih narodnih masa u oružanu borbu, ali se s tolikom količinom oružja mogla otpočeti borba, pod uvjetom da se do novog naoružanja i opreme dolazi u borbi, i da se u početku iskoriste sva ostala, i primitivnija sredstva, kao što su vile, koplja, sjekire i sl. »U cjelini uzevši, kaže Tito, bile su to relativno male količine oružja, ali dovoljne za početak, za uspjeh prvih oružanih akcija partizanskih odreda. Razumije se, u borbama su od neprijatelja otimane nove količine oružja [...].<sup>46</sup>

<sup>42</sup> Četrdeset prva, n. dj. 147.

<sup>43</sup> *Vladimir Krivič*, Dobijena bitka za skrivanje oružja, Ustanak 1941, knj. I, 235, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, 85–87.

<sup>44</sup> *Pero Morača*, Jugoslavija 1941, Beograd 1971, 122.

<sup>45</sup> *Boro Mitrovski*, n. dj., 130–135.

<sup>46</sup> Kao u bilj, 10, str. 45.

d) Organizacija vojne obuke, sanitetski kursovi i ostale mjere vojnih i političkih priprema

U pripremama za oružani ustanak KPJ poklonila je posebnu pažnju vojnoj obuci, organizaciji sanitetskih kursova i tečajeva, kao i ostalim mjerama vojne i političke pripreme pripadnika borbenih, udarnih, diverzantskih i partizanskih grupa, posebno omladinaca, odnosno onih koji nisu služili kraljevsku vojsku, kako bi vojnički i politički ustanak što spremnije počeo.

O tim pitanjima govorilo se na Majskom savjetovanju KPJ, i upozoreno je na značenje tih mjera za stvaranje i formiranje vojnih jedinica ustanka. Savjetovanje je dalo zadatak vojnim komitetima i povjereništvima da organiziraju i neposredno rukovode vojnim i političkim pripremama pripadnika prvih vojnih jedinica, a na teren su upućeni članovi najviših partijskih rukovodstava (članovi CK i partijski instruktori) da pomažu i kontroliraju provođenje u djelo tih mjera.

Na osnovi tih stavova i zadataka na Savjetovanju KP Slovenije, u lipnju 1941. godine, govorilo se o pripremi i obuci boraca prvih partizanskih grupa u rukovanju oružjem, o mjestima gdje će se obuka izvoditi, o potrebi da se s borcima prvih partizanskih grupa i četa organizira sanitetska nastava iz prve pomoći itd. Poslije toga su vojni komiteta u Sloveniji neposredno organizirali pripadnike budućih partizanskih četa u grupe za obuku oružjem i davanje prve sanitetske pomoći, obučavali ih u prikupljanju podataka o neprijatelju, njegovim uporištima i objektima, obavještavali ih o kolaboracionistima i njihovom djelovanju. Istodobno se s njima radilo na političkom uzdizanju i djelovanju, što je dalo značajne rezultate i bila njihova najbolja priprema za početak oružanih akcija.<sup>47</sup>

Slične mjere i akcije poduzela su i ostala partijska rukovodstva, pripremajući se za oružani ustanak. Npr., u Hrvatskoj je CK KPH u toku svibnja i lipnja 1941. godine aktivirao partijska rukovodstva i partijske i skojevske organizacije, kao i vojne komitete i povjereništva u obuci rukovanja oružjem pripadnika udarnih, diverzantskih i omladinskih grupa. Osim toga, organizirani su politički kursovi i tečajevi prve pomoći. Naročito je dobro bila organizirana vojna i politička obuka pripadnika partizanskih logora, odnosno baza u Dalmaciji i Gorskom kotaru, kroz koju su prošli ne samo članovi Partije i SKOJ-a, koji su bili u logoru, nego i svi oni koji se nisu odazvali pozivu NDH da služe u domobranstvu a sklonili su se u te logore i baze. U Lici, Kordunu, na Baniji, i još nekim krajevima Hrvatske, slična obuka izvodila se organizirano, zavisno od situacije i uvjeta, u izbjegličkim centrima kamo se sklanjalo stanovništvo, bježeći ispred terora okupatora i ustaša. Obuku su izvodili članovi Partije i SKOJ-a ili odvažniji i, spremniji građani, obično oni koji su služili vojsku Kraljevine Jugoslavije, a političku nastavu su držali komunisti i skojevci.<sup>48</sup>

U Crnoj Gori Partija je provela opsežne mjere u vojnoj obuci pripadnika borbenih grupa u rukovanju oružjem; izvodila se taktička obuka i gađa-

<sup>47</sup> Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, n. dj., 82-86.

<sup>48</sup> Četrdeset prva, n. dj., 151.

nje bojevom municijom. Radilo se i na političko-teoretskom uzdizanju. Obuka je izvedena u grupiranim selima sa svim ljudstvom borbenih grupa, a u razbacanim naseljima radilo se po dijelovima. Obučavali su se omladinci koji nisu služili kraljevsku vojsku. Za obuku su, uz ostale, bili angažirani i pojedini patriotski raspoloženi oficiri, kao i rezervni oficiri i podoficiri kraljevske jugoslavenske vojske, a na političkom i ideološkom obrazovanju radili su stariji komunisti i skojevci. Uz ostalu literaturu, obrađivali su se i članci iz *Proleter*a i teorijski materijali.<sup>49</sup>

U Srbiji su vojni komiteti neposredno rukovodili obukom ilegalnih desetina i grupa u rukovanju oružjem i uopće vojnom obukom, u namjeri da u slučaju potrebe mogu odmah stupiti u dejstvo. Radili su tako zbog toga što su u desetinama i grupama velikim dijelom bili mladići koji nisu služili vojsku. Kako su pripadnici desetina i grupa inače bili kod svojih kuća, obuku su prilagođivali tim uvjetima. U Beogradu su pripadnici ilegalnih grupa odlazili na vašaarsko strelište, da bi pucali iz zračnih pušaka i tako stjecali osnovne pojmove u rukovanju oružjem. Partijska i skojevska organizacija u Srbiji još je u svibnju 1941. godine organizirala ilegalne sanitetske tečajeve. Nastojalo se da se izobrazu što veći broj omladine, posebno djevojaka, članica SKOJ-a i simpatizerki, u pružanju prve sanitetske pomoći. Predavanja su držali liječnici, liječnički pomoćnici, studenti medicine i medicinske sestre iz redova članova KPJ, SKOJ-a — ili ostali rodoljubi. Usporedo s organiziranjem tih tečajeva prikupljan je sanitetski materijal koji je zajedno s oružjem sklanjano u posebna ilegalna skloništa.<sup>50</sup> Slična aktivnost partijske i skojevske organizacije bila je razvijena u Vojvodini i na Kosovu, prilagođena tamošnjim uvjetima i situaciji.

Vojnu, političku i sanitetsku obuku organizira i Pokrajinski partijski komitet u Bosni i Hercegovini, i u gradovima s pripadnicima ilegalnih udarnih i borbenih grupa, a još više u zbjegovima u Bosanskoj krajini i Hercegovini, kao i u ostalim krajevima Bosne, gdje se u planine sklonilo stanovništvo od ustaškog terora. Jedan od bitnih zadataka partijske organizacije u istočnoj i centralnoj Bosni bio je, uz prikupljanje oružja, rad s pripadnicima ilegalnih gradskih, uličnih i seoskih odreda na rukovanju oružjem.<sup>51</sup>

U okviru općih priprema naroda na ustanak u Makedoniji, naročito poslije odstranjivanja Metodija Šatorova s dužnosti sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju, partijska i skojevska organizacija organizirale su i rukovodile vojnom i sanitetskom obukom pripadnika borbenih i udarnih grupa, budućih boraca partizanskih odreda. Kao forma javili su se tzv. zdravstveni odbori, koje su osnivale mjesne partijske organizacije po direktivi Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju u svim većim mjestima, naročito u Prilepu, Tetovu i Skopju. Zdravstveni odbori organizirali su sanitetske tečajeve za žensku omladinu, a radili su su i na prikupljanju, čuvanju i skladištenju sanitetskog materijala i njegovom kasnijem upućivanju u partizanske jedinice.<sup>52</sup>

<sup>49</sup> *Batrić Jovanović*, n. dj., 45–46.

<sup>50</sup> *Jovan Marjanović*, n. dj., 65–70; *Nikola Ljubičić*, n. dj., 25.

<sup>51</sup> *Zdravko Anтониć*, Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941, Beograd 1973, 95–116.

<sup>52</sup> *Georgi Kamčevski*, Sanitetska služba u NOB u Makedoniji, Beograd 1971, 16–29.

Na osnovi svih tih mjera, koje je poduzela KPJ u vrijeme pripremanja oružanog ustanka na planu vojne, političke, sanitetske i druge obuke i odgoja, postiglo se toliko da se spremnije išlo u borbene akcije. Značenje tih uspjeha je to važnije što se sve to ostvarilo u složenoj situaciji i u uvjetima okupirane zemlje, nedostatka borbene tehnike i ostalih materijalnih sredstava, kao i nedostatka stručnih kadrova za izvođenje vojne i sanitetske obuke.

Sve ovo što je KPJ poduzela u vojnom i političkom pogledu prije početka ustanka imalo je velikog odraza na osnivanje i razvoj prvih partizanskih odreda.

Navedeno očito dokazuje da su političke i organizacijske pripreme Komunističke partije Jugoslavije za ustanak protiv okupatora, koje su poduzete od sredine travnja do kraja lipnja 1941. godine, usprkos krajnje složenim i teškim uvjetima i tadašnjoj vojno-političkoj situaciji, provedene planski i usmjereno, na osnovi stavova i zaključaka donesenih na više sjednica CK KPJ i ostalih partijskih rukovodstava i Majskog savjetovanja KPJ u Zagrebu. One su provedene u svim krajevima Jugoslavije. Za dva i po mjeseca, poslije kapitulacije vojske Kraljevine Jugoslavije, Partija je ne samo prilagodila svoj rad novostvorenim uvjetima, koje je nametnula okupacija, već je učvrstila i dalje proširila svoje organizacije, još se tješnje povezala sa širokim narodnim masama, izgradila svoju borbenu narodnooslobodilačku platformu i provela prve organizacijske vojne pripreme čime je osigurala bitne pretpostavke za početak oružane borbe.

U tome, tzv. pripremnom periodu KPJ je, pod rukovodstvom Josipa Broza Tita, zahvaljujući nesebičnom zalaganju njezinog članstva i članova SKOJ-a, ostvarila takve političke i vojnoorganizacijske i ostale uvjete da se potkraj lipnja i na početku srpnja 1941. moglo početi s osnivanjem prvih partizanskih odreda, početnog oblika oslobodilačkih jedinica. Tim, kao i drugim izbornim i nastalim uvjetima, nastupale su takve vojno-političke okolnosti da se mogla donijeti odluka o prelasku s diverzantskih i sabotažnih djestava na oružani ustanak. Ta je odluka donesena na proširenoj sjednici Politbiroa CK KPJ, održanoj u Beogradu 4. srpnja 1941. godine, čime je počela velika narodnooslobodilačka borba i socijalistička revolucija naroda i narodnosti Jugoslavije.